

Al archiverend en categoriserend heeft De Haas een nuttig naslagwerk tot stand gebracht. De hoofdttekst en de noten bieden veel informatie, die overzichtelijk geordend is. Wel vroeg ik me al lezend af of de samenstelling van het materiaal niet teveel gedictieerd is door de uitgangspunten van de periode die De Haas bestudeert. Er lijkt gestreefd te zijn naar de regelmaat en volledigheid die de achttiende eeuw zelf kenmerkt', de studie is daarom soms wel erg opsommend van karakter. Ook blijft een aantal interessante aspecten van het treurspel buiten beschouwing. In het besluit concludeert De Haas zelf dat het toneel pas na 1770 van zijn klassieke, classicistische grondslagen beroofd zou worden. De door haar gereconstrueerde wetten zouden er eerst voor moeten verdwijnen: 'Daartoe moest ook de werkelijkheid van mens en maatschappij erkend worden als een waardig vervangster van een algemene, geabstraheerde waarheid van de wereld' (279).

De Haas doelt hier op het idealiserende karakter van de literatuur, dat pas verdween toen de Verlichting voet aan de grond kreeg. De overgang nu tussen classicisme en Verlichting vindt plaats in de periode die De Haas in dit proefschrift beschrijft, in de jaren zestig-zeventig van de achttiende eeuw. We zien van de overgangsverschijnselen waarmee dit gepaard ging weinig terug in het gepresenteerde materiaal. Daarvoor lijken meerdere oorzaken aan te wijzen. Ten eerste is het materiaal thematisch, en niet chronologisch gerangschikt. Eventuele ontwikkelingen, en die zijn er mijns inziens zeker, vallen zo moeilijk waar te nemen. Ten tweede wordt de theorie nergens aan de praktijk gerelateerd. Nu kan een gebied dat door zo weinigen onderzocht is natuurlijk niet in een keer blootgelegd worden. Maar toch had ik meer aandacht voor de koppeling theorie en praktijk, of voor de koppeling theorie en publieke waardering, op prijs gesteld. Er staat nu, ergens terloops in het boek, geschreven dat de productie van treurspelen na ongeveer 1740 sterk afnam. In feite betekent dat dat er vanaf dat moment bijna uitsluitend getheoretiseerd, en nauwelijks meer echt geproduceerd werd. Hoe kwam dat? Vonden dichters dat het genre niet voldoende ruimte en mogelijkheden bood? Was het publiek niet langer bereid de classicistische stukken te gaan zien? Zijn van die verschuiving in waardering ook sporen in de theorievorming terug te vinden? Zo niet, dan zou het verval van het eens zo toonaangevende genre zich zonder protest van dichters voltrokken hebben. Dat lijkt me onwaarschijnlijk, maar ondenkbaar is het toch ook weer niet. Graag had ik hier meer over gelezen. Maar de eerste schreden zijn gezet. De Haas zal er hopelijk meer op laten volgen.

Els Stronks

L. J. Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen' . Vervolging van homoseksuelen in de Republiek in de jaren dertig van de achttiende eeuw*, I. Schöffner, e. a., ed. (Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1997, 415 blz., f59,-, ISBN 90 6707 442 X).

Tussen de doctoraalscriptie van Leo Boon ('Dien godlosen hoop van menschen', 1969) en dit posthuum verschenen werk, dat dezelfde hoofdtitel draagt en dat zijn dissertatie had moeten worden, is een lange periode verstreken. Tijdens zijn leven moest Boon het onderzoek voor zijn proefschrift grotendeels onderbreken toen hij in dienst trad bij ZWO, de voorganger van NWO. Na zijn overlijden, in 1986, heeft zijn promotor Schöffner met anderen het onvoltooide manuscript aangevuld en bewerkt.

Het door Boon verzamelde materiaal over de grote strafvervolging van 'sodometen' die in 1730 in de Republiek losbarstte, is in een zestal hoofdstukken (2 tot en met 7) chronologisch gegroepeerd. In hoofdstuk 2 ('De Utrechtse Domtoren') wordt verhaald van de storm die opsteek na een aangifte door de custos van de Utrechtse Domtoren, Josua Wils, in januari van het ge-

noemde jaar. Dertien mannen kregen — in de stad Utrecht — in de loop van de jaren dertig de doodstraf, acht van hen in 1730. Anderen, onder wie Zacharias Wilsma, van wiens getuigenis later ook op andere plaatsen in de Republiek ruim zou worden geprofiteerd, kwamen er met lichtere straffen af, terwijl er ook een aantal zich door de vlucht aan de justitie wist te onttrekken.

De hoofdstukken drie en vier gaan hoofdzakelijk over Holland. Uit Utrecht 'sloeg de koorts over' naar dit gewest. Vooral de getuigenissen van Wilsma leverden vele namen van heren en knechten op. Na de eerste doodvonnissen sloegen velen op de vlucht. Er ontstonden bovendien juridische complicaties, zoals over de vraag hoe te procederen tegen de voortvluchtigen. De wetgeving waarin de Staten van Holland deze en andere kwesties vastlegden, maakte op haar beurt weer een ander probleem zichtbaar, dat van de verbeurdverklaring van goederen van bij verstek veroordeelden. In 1732 werd deze mogelijkheid van confiscatie afgeschaft. In totaal werden in Holland veertig mannen met de dood bestraft. Een kleiner aantal kreeg een lichtere straf of werd vrijgesproken. Honderden waren op de vlucht geslagen, van wie er minstens 166 bij verstek werden veroordeeld.

Niet alleen verdachten, hun familie en omgeving, en de justitie zelf, maar ook de bevolking, althans het schrijvend en lezend deel daarvan, raakte in rep en roer. Hoofdstuk 5 laat dat zien aan de hand van een in die tijd verschenen bundeling van een groot deel van de producten van dichters, dominees en graveurs die op sodomie en de vervolging daarvan betrekking hadden: het vele malen herdrukte *Schouw-tooneel soo der geëxecuteerde als ingedaagde over de verfoeilijke misdaad der sodomie...* (403).

Gegevens over andere gewesten zijn *en passant* in de hoofdstukken over Holland behandeld. Voor Groningen moest echter een aparte plaats worden ingeruimd, de hoofdstukken 7 en 8. Over de tenuitvoerlegging van de doodstraf aan 21 mannen in Faan, en over grietman De Mepsche en predikant Van Byler is al veel geschreven. In het hier besproken werk wordt dit alles met inbegrip van de politieke achtergronden nog eens mooi samengevat.

Voor de hoofdstukken die voorafgaan, geldt hetzelfde: veel feiten, deels tot dusver niet bekend, ook over aspecten die in het voorgaande onbesproken bleven, zoals de reacties in het buitenland op de vervolgingen in de Republiek en voorbeelden van (meer incidentele) strafvervolgingen eerder in de achttiende eeuw. Helaas is aan het eind kennelijk onvoldoende op fouten en inconsequenties gecontroleerd. Men vergelijkte bijvoorbeeld de voor- en achternamen van de dertien Utrechtse geëxecuteerden zoals die zijn opgenomen op de bladzijden 89 en 383. En als een jurist nog even naar de tekst had gekeken waren ons een baljuw die vonnissen velt (333) en de 'inquisitoriaal-accusatoire procedure' (331) bespaard gebleven.

Inleiding en conclusie komen voor rekening van Schöffers. In zijn betoog laat hij nog eens alle elementen in de orde van structuur, mentaliteit en toeval de revue passeren die voor 'de grote vervolging' bepalend kunnen zijn geweest. Met degenen die na (en mede dankzij) Boon over het onderwerp hebben geschreven, zoals Noordam (1995) en Van der Meer (1995), gaat hij niet in discussie, omdat hun studies 'verschenen nadat het manuscript van Boons boek grotendeels gereed was' (361, noot 10 bij de inleiding). Weliswaar lijkt zo op het eerste gezicht alle licht op het werk van Boon te vallen. Iets meer aandacht voor andere onderzoekers echter had naar mijn idee juist het grote belang van Boons pioniersactiviteiten nog beter zichtbaar gemaakt. Deze activiteiten zijn niet los te zien van de 'onderzoeksomgeving', zoals dat tegenwoordig heet, die in belangrijke mate door zijn eigen inspanningen tot stand was gekomen. Te denken is hierbij aan de stimulerende invloed die door de Amsterdamse jurist Frenkel in woord en geschrift op Boon is uitgeoefend (zie in het bijzonder F. E. Frenkel, 'Historie van het 'tegennatuurlijke'', *Symbiose* (Den Haag, 1965) 42-59 en 'Zedelijkheidswetgeving in historisch perspectief', *Medisch contact*, XXVIII (1973) 378-380). Op zijn beurt heeft Leo Boon, ruimhartig als hij

was, zelf, toen zijn eigen onderzoek stil lag, mede gestaan aan de wieg van *Sodoms zaad in Nederland* van Theo van der Meer.

S. Faber

J. Mertens, *Van page tot landcommandeur. Opleiding, intrede en promotie in de Duitse Orde, en militaire loopbaan van de ridders van de balije Biesen in de 18de eeuw* (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse orde in de balije Biesen V; Bilzen: Historisch studiecentrum Alden Biesen vzw, 1998, 393 blz., Bf 995,-, ISBN 90 802208 4 1).

Wie de geestelijke ridderorden alleen met de Middeleeuwen associeert heeft het mis. In de Reformatietijd maakten de Johanniter Orde en de Duitse Orde weliswaar een zware crisis door maar slaagden zij er toch in hun bestaan voort te zetten, in aangepaste vorm en met bescheidener pretenties. De Duitse Orde verloor haar staten in Pruisen en Lijfland en moest toezien dat de balije of ordesprovincie van Utrecht geprotestantiseerd werd. De ridders en priesters in de overige twaalf balijen in het Duitse Rijk bleven echter één broederschap vormen, onder leiding van de nu tot grootmeester gepromoveerde Duitsmeester, die zijn machtsbasis had in een omvangrijk goederenbezit in Zuid-Duitsland. Deze broederschap richtte zich vooral op de dienstverlening aan het Heilige Roomse Rijk, aan de Habsburgers dus, van wie ze in politiek opzicht in hoge mate afhankelijk was. Daarbij manifesteerde de orde zich als toevluchtsoord voor de adel in de diverse regio's waarin ze gevestigd was. In feite evolueerde ze tot een chique prebendensysteem voor nageboren zonen, die wel geloften aflegden maar toch in de wereld bleven, meestal als militair of diplomaat.

In de prosopografische studie van Jozef Mertens over Biesen, die bedoeld is als het eerste deel van een tweeluik, wordt deze laatste functie van de orde onderzocht voor één balije. Generaliserende uitspraken worden achterwege gelaten, maar uit alles blijkt dat het beeld voor Biesen weinig afgeweken heeft van dat voor andere ordesprovincies. Precies zoals de ondertitel belooft, worden de kandidaatstelling, toelating en carrières geanalyseerd van alle 26 ridderbroeders die in de achttiende eeuw tot de balije Biesen werden toegelaten. Dit op basis van het rijke archiefmateriaal dat in Biesen zelf en in Wenen bewaard gebleven is. In het tweede deel hoopt de auteur de leefwereld van de ridderheren te beschrijven. Wie wil weten hoe de cavaliers hun armoede-, gehoorzaamheids- en kuisheidsgeloften in de tijd van de Verlichting naleefden, zal dus nog even moeten wachten. Het gaat in dit boek over de formele en informele aspecten van het lidmaatschap en de loopbaan van de adellijke leden van de orde. Het onderzoeksprobleem daarbij betreft de grote instroom van regio-vreemde edelen na circa 1730.

Zoals te verwachten viel, is het een verhaal geworden over patroneren, parachuteren, arrangeren en intrigeren, zowel aan de zijde van de families die kandidaten voor de opname stelden of promotie voor hun leden verlangden, als bij de ambtsdragers en oversten die daarover moesten besluiten. Overigens werd niet alleen op verwantschap, graad van adeldom en machtige relaties gelet maar toch ook op verdienste. Jozef Mertens legt de netwerken trefzeker bloot en laat daarbij niet na de afwijzingen en mislukkingen te beschrijven. Omdat de meeste ridderheren — zij waren verplicht in ten minste drie militaire campagnes te participeren voordat ze konden intreden — in krijgsdienst van de Habsburgers of andere katholieke vorsten waren, voeren hun *faits et gestes* de lezer door heel Europa en zelfs (in het geval van Theodore Croix, onderkoning van Peru) tot in de Nieuwe Wereld.

Dat Biesen in de achttiende eeuw minder regionale edelen (uit het prinsbisdom Luik, Brabant, Gulik-Berg en Keurkeulen) opnam ten gunste van landsvreemde adel van Westfaalse, Frankische